

Evolució històrica de la transhumància a Catalunya*

Joan VILÀ i VALENTÍ

De l'època medieval al segle XIX

L'explotació del bestiar oví transhumant no ha tingut mai a Catalunya la importància que ha tingut en altres regions espanyoles. El fet que la pagesia s'hi establís de molt antic, aprofitant una certa fertilitat, i la conservació dels boscos a la Catalunya litoral i pre-litoral han produït una manca de pastures d'hivern i una associació agrícola-ramadera en la qual els ramats no han tingut una importància singular en gran part del Principat. Les comarques de l'Empordà, la Selva, les de la Depressió Pre-litoral —Vallès-Penedès— i fins i tot zones diverses de la Depressió Interior Catalana —Bages, Segarra— foren objecte d'una explotació agrícola bastant intensa i, malgrat que en molts casos no hi tingués una àrea contínua ni fos una activitat ininterrompuda al llarg dels segles, va ser suficient per dificultar la marxa dels ramats i impedir la formació de grans masses de bestiar que pogués aprofitar aquelles terres a l'època hivernal.

No hi ha a Catalunya comarques que puguin comparar-se a les extenses zones castellanes o extremenyas (Vall d'Alcúdia, la Serena) capaces d'alimentar un nombre extraordinari de caps de bestiar durant l'hivern. Només la Depressió Interior —singularment les comarques del Segrià, Urgell i Noguera— presentava unes característiques climàtiques i de vegetació adequades juntament amb una escassa densitat agrícola. De fet aquesta ha estat la zona hivernal més important en la transhumància dels ramats a la regió catalana.

El reconeixement del valor extraordinari que l'explotació dels ovins tingué a Castella en quantitat i en qualitat i fins i tot en altres regions com Navarra i Aragó —on el vaivé dels ramats s'estableix entre els Pirineus i la depressió de l'Ebre— fa sobresortir la menor importància que té a Catalunya, però no indica pas que no hi tingués una certa categoria. Però un dels seus resultats fou que no sorgís una institució destinada a unificar i defensar els interessos ramaders com la Mesta castellana o la Casa de Ganaderos de Saragossa.

La falta d'aquest organisme ha produït un desconeixement gairebé absolut sobre el procés del ramat transhumant al Pirineu oriental i, al mateix temps, és motiu de nombroses dificultats per a l'investigador, que es troba amb una documentació històrica sumament dispersa i de valor molt desigual i amb manca d'estudis precedents que puguin subministrar-li dades i orientacions. Així doncs, aquest treball ha hagut de realitzar-se fonamentalment per mitjà d'enquestes escrites i orals, l'examen cartogràfic i nombroses observacions sobre el terreny.

La missió ordenadora que abans s'ha assenyalat, a Catalunya la dugueren a terme, durant l'època medieval, els monestirs, singularment els de Poblet¹ i Santes Creus,² a la zona plana; els de Ripoll i Sant Joan de les Abadesses³ al Pre-pirineu i els de Sant Martí del Canigó i Sant Miquel de Cuixà⁴ al Pirineu.

L'existència d'aquests importants nuclis de ramats transhumants influí en el desenvolupament que aquesta explotació tingué entre els segles XI i XIV. Són nombrosos els ramats pertanyents a les cases senyoriales o als naixents municipis que s'uneixen als grans ramats dels monestirs en les seves marxades anuals cap a la muntanya,⁵ fruit d'una part o bé de tots els seus privilegis⁶ segons les circumstàncies i aprofitant-se dels camins, de les fonts, de les construccions, etc. que comportava el trasllat dels ovins. Els monestirs fixaven determinats camins de transhumància seguint i renovant les rutes que amb el mateix caràcter deuriem existir anteriorment. Això representa un fet de gran importància econòmica i geogràfica.⁷ Lentament es delimiten no només les zones de pastura de cada un dels monestirs, sinó també dels camins i dels colls que els pertanyen o que, en tot cas, poden utilitzar. L'existència de litigis insistents entre els monestirs de Poblet i Santes Creus posen en relleu la lluita per aconseguir uns drets necessaris per poder passar els animals, sobretot a la muntanya.⁸

Contràriament, l'organització dels ramats, els propietaris dels quals resideixen a les zones pirinenques, és diferent. La vertadera importància semblen tenir-la, en aquests casos, les comunitats de veïns dels diversos nuclis de població i, molt freqüentment, la unió de tota una vall amb la corresponent distribució d'herba durant l'estiu i la reglamentació de la marxa dels ramats i l'establiment dels acords necessaris per a la utilització de l'herba del pla a l'època hivernal.⁹ Les comunitats lluiten entre si defensant els seus respectius interessos¹⁰ quan l'*statu quo ante* es trenca per qualsevol motiu o bé pledegen amb els monestirs.¹¹ Els darrers segles medievals representen una decadència ben marcada d'aquests centres religiosos catalans com a organismes econòmics. Pel que fa a l'explotació ramadera, aquesta decadència repercuteix en una ràpida desaparició dels importants ramats transhumants procedents de la plana.¹² Sembla que és a partir d'aquests moments que predomina la transhumància que duen a terme les comunitats de les valls pirinenques o els grans propietaris també muntanyencs. Desconeixem la importància que pogueren tenir els municipis de les depressions Central i Pre-litoral en l'organització i l'aprofitament del règim transhumant i dels seus camins, però, en conjunt, amb la seva ramaderia associada a l'agricultura es limiten només a cobrar tributs als ramats de la gent de muntanya que passa per les seves terres. No existeix cap institució que centralitzi i defensi els interessos ramaders enfront de la població agrícola, forestal o urbana.

Fins al segle XIX la transhumància tingué aproximadament les mateixes característiques. La documentació dels pobles muntanyencs reflecteix una activa explotació ramadera, mentre a la plana trobem gairebé exclusivament disposicions que regulen el pas dels

ramats¹³ o bé contractes amb gent pirinenca amb la finalitat d'unir petits ramats als seus transhumants. Però en el decurs del segle passat la intensificació dels conreus determinà una manca notòria de pastures al pla. La Depressió Pre-litoral (Vallès, Penedès) és sotmesa a una intensificació del cicle de rotació dels conreus, davant la demanda creixent de productes del camp i ramaders en règim d'estabulació a causa de la creació i el desenvolupament d'importants nuclis industrials, sobretot Barcelona. A la Depressió Central, la comarca de l'Urgell gaudeix, des de mitjans del vuit-cents, de l'aigua de regadiu suficient per a una producció intensiva en zones que moltes vegades havien estat obligades anteriorment a un guaret gairebé continu.

En conjunt, hi ha una manca més gran de camps de rostolls per als ramats. Àmplies zones escapen, doncs, a la utilització ramadera a l'hivern, cosa que provoca la consegüent manca de pastures i l'encariment de les poques que n'hi havia. Aquest ha estat un dels factors més importants en la decadència de la transhumància catalana pel fet que han quedat només aprofitables per als ramats escassos terrenys en guaret entre abundants camps de conreu i matolls o sotabosc en els vessants de la serralada Pre-litoral i en els costers de la Depressió Central. Molts camins de transhumància desaparegueren per l'ús que en feren els pagesos, sobretot en els seus trams finals a la plana,¹⁴ paral·lelament a una lenta decadència dels grans ramats muntanyencs.¹⁵ En l'explotació ramadera hi ha un tancament forçós de la muntanya en ella mateixa. Es manté la transhumància, més o menys precàriament, en aquelles valls en què un altre tipus d'explotació sembla difícil. Però al mateix temps sorgeixen unes altres formes que substitueixen aquesta antiga forma d'activitat ramadera.

Les àrees de pastura i els camins de transhumància actuals

Les pastures d'estiu es troben a la muntanya, principalment al Pirineu axial on predominen els granits i les pissarres metamòrfiques. És una zona de concentració de pastures, a diferència de la plana on són discontinües i de qualitat molt diferent. Les millors són a les terres de conreu.

La zona pirinenca de camps de pastures d'estiu comença a la capçalera del Ritort, afluent del curs alt del Ter. Més a l'est, ni les característiques del relleu —altitud mitjana escassa—, ni les condicions climàtiques —domini del clima mediterrani— permeten el desenvolupament herbaci necessari. A l'oest del Ritort s'estableix una faixa de pastures més o menys ample que segueix tot el Pirineu català, i que presenta només una solució de continuïtat notable que correspon a la Cerdanya.¹⁶

No volem dir amb això que aquesta zona pirinenca presenti les mateixes característiques per a l'explotació ramadera, i per això poden distingir-se diversos nuclis, en els quals s'apleguen a l'estiu una quantitat de caps de bestiar més important que en altres.¹⁷ L'observació dels punts on s'inicien els camins de transhumància assenyalen clarament la localització d'aquests nuclis de màxima concentració de ramats.

Les capçaleres dels rius Ter i Freser constitueixen el primer d'aquests nuclis començant per l'est. Comprèn la muntanya de Molló, Costabona, pla de Campmagre, pla de Gra de Fajol, Núria, Coma de Vaca i serra de Portolès. Segueix el nucli format per la

capçalera del Rigart, Llobregat i riu d'Alp. Prop del riu Querol es troben les pastures del Carlit i de l'estany de Lanós i, a l'oest d'aquest riu i al nord de la canal Baridana, els de Meranges, Puigpedrós i Tossa Plana de Lles, que s'uneixen amb les pastures andorranes. A Andorra hi ha un centre important que reuneix 20.000 caps d'ovins. Un altre nucli es troba a les capçaleres de la Noguera de Vallferrera i de la Noguera de Cardós (Pica d'Estats, Monteixo i Montcalm). A prop de la capçalera del Flamicell i en el seu curs alt tenen importància les muntanyes de Llessui i Saurí i el Montsent de Pallars. El darrer nucli està format per les capçaleres de la Noguera Pallaresa i del Segre (pla de Beret, ribera de Bagergue i ribera de Tredós).

A part d'aquests centres pirinencs, a Catalunya n'hi ha d'altres localitzats als centres orogràfics més plujosos de la Serralada Pre-litoral, que són objecte de moviments ramaders d'amplitud molt reduïda, de tal manera que gairebé sempre els ramats aprofiten l'herba de l'estiu. Provenen de la part baixa de la mateixa muntanya o de la plana circumdant i que podem denominar transterminància. Els exemples més característics són el Puigsacalm-Collsabra i el Montseny. El trasllat més important té lloc als ports de Beseit on a l'hivern els ramats han de dirigir-se a les planes del curs final del riu Ebre. Són centres de transhumància d'ordre secundari que tenen caràcter propi.

La zona hivernal comprèn comarques senceres i presenta les característiques que abans hem indicat. S'estén per tot l'Empordà i el Gironès i la Depressió Pre-litoral Catalana (Vallès-Penedès). Els vessants muntanyosos de la franja litoral, sobretot al Maresme, també s'aprofiten. En aquesta zona propera a la costa són importants les comarques del Baix Ebre i el Montsià. La Depressió Central Catalana, concretament la Noguera, el Segrià, l'Urgell i les Garrigues tenen, per a l'explotació ramadera hivernal, un valor considerable, avui, però, força disminuït per les raons que ja han estat exposades, encara que prou importants per poder-se considerar aquestes terres com la zona catalana de més interès.

La marxa anual dels ramats des de les pastures d'estiu a les d'hivern i a l'inrevés, de les pastures d'hivern a les d'estiu, ha donat origen als camins de transhumància.¹⁸ En aquest sentit podem dividir Catalunya en tres grans àrees. A la primera —limitada per la costa i una línia que uneix la part oriental de la Cerdanya amb el curs del Llobregat i des d'aquí fins al riu Francolí— apareix el nucli de pastures de muntanya més oriental que es detalla, amb les zones hivernals de l'Empordà, el Gironès i la Selva. El segon nucli muntanyós s'uneix amb les comarques pre-litorals. A cada direcció correspon un camí de transhumància principal i molts d'altres més o menys secundaris.

A l'oest de la línia assenyalada anteriorment es troba un segon sector l'extrem meridional del qual es troba a les serres de Montsant i la Llena. És en aquest punt on s'estableix relació entre els restants nuclis pirinencs i les comarques de la Depressió Central.¹⁹

El tercer sector abasta el sud de Catalunya; la seva zona muntanyosa és extrapirinènica i en bona part extracatalana (ports de Beseit i el Maestrat) i la seva zona d'hivern radica fonamentalment en el curs final del riu Ebre.

La situació dels camins de transhumància, com és corrent en aquests casos, respon fonamentalment a la seva segona funció com a pastura per al bestiar durant el trajecte, i no únicament com una via de trànsit, i també com a subministrador d'aigua. Aquest fet,

juntament amb el fet que han estat triats els terrenys més allunyats dels conreus, influeix en el fet que les carrerades es trobin, generalment, a la zona muntanyosa a mitja altura dels pendents, apartades intencionadament del fons de les valls i, sovint, són gairebé camins de carena, segons l'altura dels ports i la seva situació amb relació a les vies pecuàries. A la muntanya, el camí de transhumància perd, moltes vegades, la seva unitat i s'estableixen una sèrie de pistes paral·leles a diferent altura. En les zones planes, presenten normalment un caràcter interfluvial i s'estableixen, a més, en punts que són relativament fragmentats, a causa de les mateixes raons que abans s'han indicat. Freqüentment, el camí serveix de línia de fixació del límit intermunicipal. Aquí, a la plana, la carrerada perd unitat i es ramifica radialment.

Es donen casos en què s'aprofiten com a vies pecuàries, camins abandonats al trànsit per una raó o altra.²⁰ En aquests casos predomina la idea d'apartar-se de les zones sotmeses a una circulació intensa o a una activa explotació agrícola. Raons de comoditat, juntament amb el nombre més reduït de caps de bestiar que constitueixen els ramats, han motivat l'abandonament de molts camins de transhumància, singularment a les parts mitjanes i baixes. En aquest cas es confon la carrerada amb els camins ordinaris, i així la seva reconstrucció és molt difícil.

L'amplada de les vies pecuàries és molt difícil de precisar. Es tracta d'un assumpte de dret consuetudinari i per tant presenten formes bastant diferents. Al mateix temps, l'abandonament de moltes carrerades o almenys la seva escassa utilització dificulta la investigació sobre aquest aspecte. Antigament hi havia fites en els límits dels camins de transhumància, però actualment han desaparegut en molts llocs.²¹ Pot dir-se, com a característica general, que el camí es mesura a partir d'un eix central considerant que la faixa o l'espai per on ha de passar o pot passar el ramat ha de tenir de 20 a 30 metres a cada costat.²² En realitat el que ha passat ha estat que el camí —si és que mai ha tingut aquesta amplada en tot el seu recorregut— s'ha anat reduint a poc a poc.

En els camins de transhumància, a més de les fonts i abeuradors per al ramat també es troben, generalment en els llocs on la via pecuària pot eixamplar-se, placetes destinades al descans dels animals i els pastors durant la nit.²³ Alguns d'aquests amorriadors, situats en el límit de la zona muntanyosa, tenen una gran importància, ja que és el lloc on es troben diversos ramats dels quals se'n forma un de sol per marxar cap a les pastures d'estiu.²⁴

La utilització dels camins de transhumància

Anualment, en dues ocasions, el camí és recorregut pels ramats transhumants. A la primavera, cap a les pastures d'estiu a la muntanya. A la tardor, cap al pla per tal de trobar-hi les herbes hivernals. La primera marxa, a Catalunya, es duu a terme generalment al mes d'abril. És tradicional arribar a la muntanya el dia de la festa de la Invenció de la Santa Creu (3 de maig).²⁵ Als ramats,²⁶ incrementats numèricament pels animals nascuts durant l'hivern, se'ls uneixen, a més a més en determinades *reaturades* grups de caps de bestiar dels pobles de la zona pre-pirinenca on manquen herbes per a l'estiu.

La pujada a les pastures altes no es fa directament. Durant els mesos de maig, juny i bona part del juliol aprofiten les pastures i els camps de rostolls que són a prop de les poblacions muntanyenques o bé ocupen muntanyes de menys altitud. El nucli de la capçalera del Flamicell exerceix en bona part aquest paper en relació amb les zones més elevades de l'Alt Pallars i la Vall d'Aran. Als pobles pirinencs, en aquesta època s'esquilen les ovelles i s'adoben, també, els camps de conreu. Cada ramat pastura a les terres del seu amo, contràriament a les que s'utilitzaran més endavant, que són gairebé sempre de propietat comunal.

Aleshores es duu a terme la unió dels ramats de tota la comunitat i es dirigeixen als cims seguint un calendari metòdic de normes tradicionals, en el qual es distribueixen les pastures segons l'ordre de precedència del tipus de ramat. L'abandonament dels *baixants* es duu a terme a finals de juliol, i fins a mitjans o a finals de setembre aprofiten les altes pastures.³⁰

A la Catalunya occidental, que és on per raons climàtiques s'abandonen més aviat els prats que es troben a més altitud, també és on es comença més aviat el retorn cap a la plana. La data tradicional d'iniciar la marxa és la festa de Sant Miquel (29 de setembre), però s'allarga moltes vegades fins a primers d'octubre. Als Pirineus mediterranis s'aprofiten els *baixants* durant tot el mes d'octubre i no s'inicia el retorn fins el dia de Tots Sants (1 de novembre).

Normalment només quatre pastors condueixen els ramats formats per agrupacions d'uns cinc mil caps.³¹

Paral·lelament als trasllats anuals de ramats se celebren fires pecuàries, a prop o al costat de les vies pecuàries, durant l'època de pujada o de baixada dels ramats.³²

Les formes recents d'explotació ramadera

Avaluar la quantitat d'ovelles transhumants que actualment hi ha a Catalunya —i Andorra— és una tasca molt difícil pel fet que no hi ha estadístiques que ho determinin amb exactitud. Però no sembla molt lluny de la realitat donar una xifra al voltant de 100.000 els animals sotmesos a aquest règim d'explotació, que a l'hivern i a l'estiu es troben a Catalunya.

La disminució ràpida de la transhumància en els darrers cent anys és un fet evident, tant a causa de les transformacions econòmiques generals, com per les dificultats d'altra mena. Abans s'ha indicat que la decadència dels ramats procedents de la plana, sobretot a la Catalunya oriental, ja havia començat molt abans, en temps molt anteriors. Només s'havia mantingut de manera important a les comarques més occidentals de la Depressió Central. Al Pre-pirineu una franja considerable de pobles conservava, i encara manté, formes diverses de transhumància.³³

Però els ramats procedents de les valls pirinenques, que fins a mitjans del segle passat havien tingut una importància notable, han sofert una decadència notòria. A la manca de pastures d'estiu i a les dificultats de trànsit, s'han unit altres factors³⁴ que han influït en

el fet que indiquem. Per a l'home de muntanya, l'explotació ramadera transhumant ha acumulat dificultats, en alguns casos, molt difícils de superar. Per això ha estat necessari recórrer a noves formes d'explotació.

Primer de tot ha sorgit la necessitat de substituir els ramats ovins per uns altres que, encara que exigissin més control o més cura, no requerien la complicació del seu règim de pastures. En algunes comarques ha predominat l'explotació del bestiar boví, en estabulació, per aprofitar els productes làctics i càrnics que troben un mercat fàcil a les ciutats, sobretot a Barcelona. Un altre tipus d'explotació ha estat la del bestiar cavallí que pren diverses manifestacions —cria del cavall, cria o recria dels muls— segons les condicions comarcals i segons quina sigui la major o menor demanda d'un tipus de bestiar o d'un altre.³⁵

Una altra substitució de la transhumància ve donada pels ramats que temporalment aprofiten les sobrants, només durant un període estiuenc. Són els anomenats ramats d'engreix. Provenen de diferents regions d'Espanya —Extremadura, Castella, Aragó— i són traslladats per ferrocarril fins a Lleida. Des d'aquí, i generalment a través dels camins ramaders, es dirigeixen a la regió pirinenca, on aprofiten les pastures d'estiu. Acabat aquest període de temps, són venuts directament als tractants en bestiar. És ben clar que noves formes d'explotació estan substituint els diferents tipus de transhumància tradicionals.

Lisboa, 1949

* Traducció de Jaume Busqué, article publicat a *Comptes rendues XVI Congrès International de Géographie*.

Notes

¹ 1160, dia 6 de maig. Privilegi de Ramon Berenguer IV concedint favor del monestir de Poblet, *casas... grandias vel cabannas* per als ramats (Cartulari de Poblet, ed. Pons, p.12). Existeixen nombrosos privilegis d'Alfons I en aquest mateix sentit, fent-los, a més a més, donació expressa de pastures per a l'estiu en el Pirineu. Diversos senyors els concedeixen drets semblants. Així, pertanyen a Poblet, entre d'altres, les pastures d'Angostrina, estany de Lanós, vall d'Eina i Enveig. Guillem, vescomte de Cardona, atorga el privilegi que els monjos i pastors *faciant transitum per omnem terram nostram*. (*Cartul. de Poblet*, edic. cit. *passim* 13, 20, 172, 198 i 230). Vegeu també *Dietari de Puigcerdà*, ed. Martí I, 167, 168, 345, 348.

² Les primeres donacions són de senyors. El 1163 i 1168 respectivament, Guillem de Paracolls i Pere de Follà concedeixen pastures (*Llibre Blanc de Santes Creus* ed. Udina, 113, 114, 142, 143). El primer privilegi reial el concedeix Alfons I l'abril de 1170. Pertanyen a Santes Creus les pastures de coma de Vaca, estany de Lanós, Font Viva i Tregurà. (Id. *passim* 147, 152, 165, 171, i 271, 272). La importància que deuriem tenir les pastures que el monestir posseïa a la Cerdanya ens ho posa de relleu el fet d'existir en el *Llibre Blanc* diversos folis, a partir del 56, dedicat a «*De pascuis Cerritanie*» (Vid. *Dietari de Puigcerdà*).

³ Guillem Raimon, comte de Cerdanya, concedeix el 1087 als monjos de Ripoll *septem valles que sunt in Annuria propter alodium ad pascere vestrum ovile*. (Alart, *Privilèges et titres*, I, p. 34). Poden veure's altres donacions a Ripoll o a Sant Joan de les Abadesses en el *Dietari de Puigcerdà* I, p. 160, 282. Oliba, comte de Besalú donà a aquest darrer monestir l'any 996 les pastures de coma de Vaca i coma de Freser (Arx. St. Joan Ab. *Capbreu* I. p. 135, V.N. 7 Alart *Cartulaire roussillonnais*, 23).

⁴ Jaume I confirmà els privilegis concedits per Alfons I al monestir de Sant Martí del Canigó (*Diet. de Puigcerdà*, I, 516). No només els benedictins i cistercencs tingueren importància en l'explotació ramadera. Altres ordes monacals —els templers sobretot tingueren nombrosos ramats— (Miret i Sans. *Itinerario de Alfonso I* «*Bol. R. Acad. B. Lletres de Barcelona*» II, 457. Id. «Les cases de Templers de Catalunya»).

⁵ Hug de Mataplana havia d'entregar al monestir de Poblet els seus ramats i les pastures, la llana i les banyes dels animals (*Cart. de Poblet*, ed. cit.)

⁶ Són nombrosos els privilegis de caràcter tributari concedits als monestirs. El 1173, Alfons I eximí de tota prestació als ramats del monestir de Santes Creus (*Ll. Blanc*, ed. cit. 165).

- ⁷ La primera cita que coneixem sobre els camins de transhumància es troba en el Cartulari de Poblet on es fa referència a una *via pecorale de Cequiolas* i una altra *via pecorale de Mirarosa*. Pertanyien al camí que unia la Conca de Barberà i l'Alt Camp de Tarragona, on es troben ubicats els monestirs de Poblet i Santes Creus amb les capçaleres del Rigart i del Llobregat i amb la Cerdanya; aquest camí de transhumància encara existeix.
- ⁸ Es coneixen diverses concòrdies entre Poblet i Santes Creus *super pascuis et portibus Cerdanie*. (Ll. Blanc de Santes Creus, ed. cit. 196, 197, 252; Cart de Poblet, ed. cit. 191, 192, 303; Dietari de Puigcerdà, ed. cit. 180).
- ⁹ Aquestes comunitats gaudeixen també de privilegis, donacions i arrendaments reials o senyoriais. El 1273 l'infant Jaume concedeix als homes de Queralbs i Fustanyà *omnes portus, pasturas et pasturalia nostra, que sunt infra terminos dictarum parochiarum*. Cada any havien de pagar en concepte de cens *quingüaginta solidos melgonenses* (Diet. Puigcerdà, I, 579). El mateix any Jaume I havia concedit i confirmat diverses zones de pastures als homes de Puigcerdà i el primogènit Alfons el 1282 augmentà aquests privilegis (Diet. de Puigcerdà, I 582, 583, 611).
- ¹⁰ Les qüestions es resolen mitjançant una detallada descripció dels límits de les pastures respectives i de l'enumeració dels drets de cada comunitat. En el *Dietari* de Puigcerdà es poden veure els interessants litigis entre Puigcerdà i Llívia, entre Puigcerdà i Querol, entre All i Gréixer, etc. (I, 516, 662-669, 693-695). Gener, 1097; entre els *homines in villa Palierolis et inferiori* —Pallerols— i els que viuen *ad villam Aginis* —Age— Alart, Cart. Rouss., 49.
- ¹¹ 2 de desembre de 1296. Qüestió entre els homes de Queralbs i el monestir de Sant Joan de les Abadesses sobre el dret de pas i de pastura en el *portum seu combam de Gervers*. S'estableix que aquest territori pertany al monestir però que els ramats de Queralbs hi poden passar i dormir durant tres dies i tres nits quan van a hivernar i podran fer el mateix a la tornada. (Diet. Puigcerdà, 660-661).
- ¹² A partir del segle XIV les cites sobre assumptes ramaders en els cartularis i en la documentació monacal són molt menys nombroses. El mes de març de 1298 el monjo Bernat de Sarina ja havia venut a Puigcerdà una sèrie de ports i de pastures *in portu de vayls merans cum suis terminis et de roda, et de lanos cum suis pertinentiis* (Llibre Vert de Puigcerdà f.II, Martí, ob. cit. 670-679).
- ¹³ Citem només dos exemples. Cervera a la Segarra: Carta al lloctinent sobre el pas d'ovelles en aquest terme municipal. abril, 1524 (Arx. cor. d'Aragó. Batllia general de Catalunya. Cl. 7a. AB núm. 37 f. 91 v.); dada facilitada pel senyor Josep Serra de Sallent a la comarca del Bages: obligació de passar tots els ramats només pel camí ral «qui va del pont de Cabrianes a Sant Feliu» (aquesta carrerada encara existeix). Setembre 1538 (Arx. Municipal. Llibre de crides).
- ¹⁴ Cap al 1850 l'alcalde de Sant Boi de Lluçanès demana que continuïn les carrerades i els abeuradors per als ramats (Bib. de Catal. Expedients de la Junta Prov. de Ramaderia. Carpeta I).
- ¹⁵ Aquest fet és important no solament perquè desapareix el nombre de caps pertanyents a un determinat ramat sinó perquè, al mateix temps, els muntanyencs o els homes del Pre-pirineu que disposen de pocs caps de bestiar no troben la manera de fer-los hivernar a la plana ja que escassegen els ramats als quals podrien afegir-se. Aquest fet és ben evident a l'Alt Pallars on la desaparició de la ramada del Tor d'Alós provocà una ràpida decadència ramadera d'altres cases i pobles veïns.
- ¹⁶ La toponímia corresponent a les formes dels terrenys utilitzats com a pastures es repeteix sempre amb insistència en tot el Pirineu català. Observem que corresponen sempre a formes suaus que permeten ser ocupades pels ramats en la seva totalitat sense que calgui sotmetre'ls a trasllats violents. Els circs glaciaris i en general les formes arrodonides d'origen erosiu glaciari s'anomenen coma (del llatí *comba*) o cometa segons la seva amplària. Les superfícies d'erosió a les capçaleres de les valls fluvials s'anomenen pla, calma o calm (a la Vall d'Aran, lana). Al Pallars i a la Vall d'Aran els vessants que limiten les valls fluvials no gaire encaixades reben el nom de lana.
- ¹⁷ Al Pla d'Anyella, durant l'estiu de 1947, hi havia prop de 4.000 caps de bestiar oví. En anys no gaire anteriors n'hi havia hagut el doble. També el 1947 entre el pla de Beret i les riberes de Bagargue i Tredós hi havia uns 10.000 caps. La xifra era molt més considerable fa uns vint anys ja que arribava a cinc i sis vegades més. El 1948, a la Vall d'Aran hi havia unes 35.000 ovelles.
- ¹⁸ A l'est de Catalunya, corresponent aproximadament a les províncies de Girona i de Barcelona, se les anomena carrerades. A la Cerdanya i a la província de Lleida, cabana, cabanera. A l'est de la Noguera Ribagorçana, cabanyera. A la Catalunya meridional reben el nom de lligall, lligallo i a l'Aragó, ligajo. És freqüent, també, anomenar-los camí ramader, sobretot a la Catalunya oriental i pas ramader a partir de la Cerdanya cap a l'est. En alguns llocs, les diverses denominacions que es donen als camins de transhumància semblen respondre a la seva diferent importància.
- ¹⁹ D'entre els tres, aquest és el sector més important. Tant a la seva zona d'estiu com a la d'hivern, concorren ramats d'altres regions. A la primera, ramats procedents de la Ribagorça aragonesa i la Llitera, i a la segona, del Sobrab, de la Ribagorça i, fins i tot, de la vall del Roncal (Navarra).

- ²⁰ És el que succeeix en el cas d'antigues vies romanes aprofitades tradicionalment com a carrerades (via pecuària pròxima a Cardona, en direcció SO; via pecuària de la Roca al Montnegre, pel Corredor, etc.).
- ²¹ Es conserven en alguns llocs. En la carrerada de Pla d'Anyella al Vallès pel collet de Sant Agustí hi ha en alguns trams, pedres que indiquen el seu recorregut i amplada. Prop de les Lloses el camí medeix 40 passes al punt més ample. Al Pallars i a la Ribagorça sovint es troben grans pedres que assenyalen les fites o mollons del camí.
- ²² Les recopilacions legislatives no estan d'acord, per defecte, amb aquesta mida. El Costumari català, Mancomunitat de Catalunya, Barcelona, 1921, II, 44, assigna a les carrerades una amplada màxima de 29 passes, En el *Llibre de les Costums de Tortosa. Estatuts de bans comuns* s'indica que les carrerades han de tenir *trenta dos palms de cana lo menys* (ed. Foguet, Tortosa, 1912, p. 42).
- ²³ Al Berguedà i al Ripollès: reaturada. A la Cerdanya remonta, remuntada, estassada. Al Pallars: desviada. A la Ribagorça: mosquera. A la Llitera: dormidora. A l'Urgell: acampador. Al Baix Ebre: atans.
- ²⁴ Presenten aquest caràcter el Pujol de Llentes (Girona) i el Prat d'Hort (Lleida) en dues vies diferents.
- ²⁵ Molts contractes, arrendaments, privilegis, etc. es fan seguint aquesta data i la data que s'indicarà més endavant per a l'inici de la marxa cap a la plana. Ja en documentació pastoral del segle XII es troben cites en el mateix sentit.
- ²⁶ El ramat s'anomena ramada, cabana, panada o llobada, cabanya, lligall i lligallo. Noti's la relació entre algunes d'aquestes paraules i la designació que hom dona a les carrerades.
- ²⁷ Els propietaris d'aquest bestiar paguen una determinada quantitat per cada cap de bestiar a l'amo de la ramada principal, per drets de pupil·latge i manutenció, tant si les pastures són seves, com si són de la comunitat, com si només n'és llogater. Aquest tipus de contractes s'anomena conlloc.
- ²⁸ Aquesta zona de pastures s'anomena baixants o peltius. Les altes pastures constitueixen la muntanya per antonomàsia.
- ²⁹ S'anomena barreja. Els caps de bestiar es distingeixen per la respectiva marca de propietat.
- ³⁰ A Querolbs (Ripollès) comprèn aquesta època, del 20 de juliol al 20 de setembre. En altres indrets, els cims de les muntanyes es du a terme més aviat. A la Vall d'Aran, a l'extrem occidental de Catalunya, es realitza a primers de setembre.
- ³¹ Un d'ells, el majoral dirigeix la marxa del ramat. Els qui l'ajuden s'anomenen rabadà, rapatà o simplement pastor.
- ³² No fa gaire anys, i encara alguns continuen essent importants, destacaven els de l'Hostal del Vilar, Berga i Alpens (província de Barcelona) i els de l'Hostal Roig, Bancal de l'Arc i Empelt (província de Lleida).
- ³³ A la Ribagorça i al Pallars central, molts ramats s'estan al seu lloc d'origen pocs dies, per manca de farratge abundant tant a l'estiu com a l'hivern. Al Pre-pirineu oriental (Berguedà i Ripollès meridional) només es traslladen a l'estiu i a l'hivern estan estabulats o es traslladen cap a la plana com a satèl·lits d'altres ramats més grans.
- ³⁴ La despoblació general de la muntanya juntament amb un cert menyspreu de la vida del pastor.
- ³⁵ A la Cerdanya tingué una importància tradicional. Actualment representa un valor considerable a la Vall d'Aran.

Notes Bibliogràfiques

A més dels treballs esmentats han estat consultats i s'ha obtingut informació dels llibres següents:

- BIROT, Pierre - *Étude comparée de la vie rurale pyrénéenne dans les pays de Pallars (Espagne) et de Couserans (France)*. París, 1973. 120 p. 4 làm.
- BLANCHARD, Raoul - *Assaig de geografia humana de la muntanya*. Barcelona, 1925. Extret del «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» 116 p. Introducció i notes de Pau Vila.
- JACOUPY, J. - *La transhumance*. París, 1933.
- KRÜGER, Fritz - *Die Hochpyrenäen*. B. Hirten Kultur. Hamburg, 1935, 102 p. I mapa. VIII taules.
- LLOBET, Salvador - *El medio y la vida en Andorra*. Barcelona, 1947. 347 p. XLVIII làm. i un mapa.
- MARTÍ LAMICH, Eusebio - *Estadística de la vías pecuarias de la provincia de Lérida*. Lleida, 1916. Consejo Provincial de Fomento. 59 pàg., índex toponímic.

- SORRE, Maximilien - *Les Pyrénées méditerranéennes*. París, 1913. 508 p., XI làm.
- VILA, Pau - *La Cerdanya*. Barcelona, 1926. 264 p. XXXII làm., 4 fig.
- VILARRASA i VALL Salvador - *La vida dels pastors*. Ripoll, 1935. 221 p.
- VILA VALENTÍ, Joan - *Una encuesta sobre la transhumancia actual en Catalunya* (en curs de publicació a «Pirineos»).
- VIOLANT i SIMORRA, R. - *La vida pastoral al Pallars* (inèdit; agraeixo a l'autor les facilitats que m'han estat donades per a poder consultar aquest treball).
- VIOLANT i SIMORRA, R. - *Notas de etnografía pastoril pirenaica. La transhumancia*. «Pirineos». núm. 8 (1948), p. 271-286, 2 làm.